

БЕЛАРУСКАЯ НАВУКОВАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ МАШЫНАБУДАВАННЯ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

*Навуковы кіраўнік: ст. выкладчык Сахончык А. П.
Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Машынабудаванне з'яўляецца адной з асноўных галін любой цывілізаванай краіны. Тэрміны з'яўляюцца з новымі ведамі і тым інтэнсіўней, чым шырэй новая галіна. Тэхнічныя тэрміны кансерватыўныя, як і сама навука механіка. У сувязі з ростам сацыяльнай ролі навукі, павелічэннем аб'ёму і зместу навуковай і тэхнічнай інфармацыі ўсё большае значэнне набывае шматаспектнае даследаванне навуковай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі.

Тэрмін (ад лац. *terminus* – мяжа, граніца) з'яўляецца дакладным абазначэннем пэўнага паняцця ў якой-небудзь спецыяльнай галіне навукі або тэхнікі [1]. Напрыклад: *механізм* (ад грэч. *μηχανή* – прыстасаванне, прылада) – унутраная прылада машыны, прыбора, апарата, якая прыводзіць іх у дзеянне; *дэталі* (ад франц. *détailler* – аддзяляць, разразаць) – тое, што вырабляецца ці падлягае вырабу, з'яўляецца часткай вырабу машыны ці якой-небудзь тэхнічнай канструкцыі; *рэінжынірынг* (ад англ. *reengineering*) – радыкальнае пераасэнсаванне і перапраектаванне дзелавых працэсаў для дасягнення рэзкіх, скачкападобных паляпшэнняў галоўных сучасных паказчыкаў дзейнасці кампаніі, такіх, як кошт, якасць, сэрвіс і тэмпы.

Асноўным прынцыпам стварэння новай беларускай тэрміналогіі машынабудавання была апора на сродкі беларускай мовы, выкарыстанне існуючай агульнаўжывальнай беларускай лексікі (*плаўленне, трываласць, цвёрдасць, пружасць, цеплатрываласць, калянасць, сухая пара, ціск* і інш.) і прымяненне на аснове нацыянальнай мовы афіксальнага словаўтварэння, аснова- і словакладання, калькавання (*падшытнік, паглынальнік, крывашыт, паразбіральнік, параўтварэнне, мнагараднае шво, адназрэзная заклёпка, сціскальнасць вадкасці, дымаперапальнік* і да т. п.).

Характэрнай асаблівасцю з'яўляецца наяўнасць вялікай колькасці тэрмінаў-варыянтаў: *дзеянне – дзейства; бабіна – шпулька; помпа – насос; лёгкі згіб – выгіб, выгін; падшытнік – падвалак; белы напал – белы распал; ачышчальнік – ачысцільнік; вінт – шруб* [3] і г. д.

Тэрміны асобных тэрмінасістэм аб'ядноўваюцца па знешніх прыметах. У машынабудаўнічай тэрміналогіі выдзяляюць наступныя катэгорыі паняццяў: якасці, уласцівасці; назвы асоб па прафесіі; прадметы і з'явы; працэсы, дзеянні.

У машынабудаванні існуе пазіцыя, што кожнае новае становішча дэталі адносна станка і інструмента, якое займаецца ёю сумесна з прыстасаваннямі ці без іх, – вынік тэрміналагізацыі як месцазнаходжанне каго-небудзь, чаго-небудзь. Большасць прыкладаў рэалізацыі гэтага спосабу ў машынабудаўнічай тэрміналогіі – гэта тэрміны, якія ўзніклі ў выніку метафарычнага пераносу, заснаванага на падабенстве знешняй формы (*зорачка, лапа, вал, зеў, вянок, барабан*), якасці (*старэнне, стомленасць*), функцыі (*паўзун, ключ*), знешняй формы і функцыі (*палец, засланка, засаўка, мост, кулачок*).

У тэрміналогіі машынабудавання таксама распаўсюджаны метанімічны перанос, які можа быць прадстаўлены такімі мадэлямі, як назва дзеяння або працэсу і назва месца (*абрыў, надрэз, раскол*); назва дзеяння і матэрыялу (*пракладка, прысыпка, абмазка*); назва дзеяння і назва прыстасавання, прадмета (*раскатка, адліўка, працяжка*), назва дзеяння або працэсу і яго вынік (*нарэзка, насечка*) і інш.

Адной з самых актыўных крыніц папаўнення машынабудаўнічай тэрміналагічнай лексікі з'яўляецца марфалагічны спосаб утварэння тэрмінаў, які заключаецца ва ўзнікненні новых назваў на аснове наяўных слоў ці асноў шляхам далучэння да іх словаўтваральных афіксаў.

У тэрміналогіі машынабудавання тэрміны, якія ўтвораны сінтаксічным спосабам, складаюць 54%. Выдзяляюцца двух-, трох- і шматкампанентныя састаўныя тэрміны, сярод якіх найбольш ужывальныя двухчленныя найменні. Галоўны і залежны кампаненты звязаны азначальнымі адносінамі, тып сувязі – дапасаванне: *глыбокая выцяжка, ратацыйная выцяжка*. Постпазіцыяй залежнага кампанента характарызуецца словазлучэнні «назоўнік + залежны назоўнік без прыназоўніка» і «назоўнік + залежны назоўнік з прыназоўнікам»; тыпам сувязі з'яўляецца кіраванне: *вытрасоўка валюў, выразка ў штампях, даводка адулін, даводка плоскасці, даводка плаўкі, выцяжка без прыціску, выдзёўбванне стамескай, выразка ў матрыцах, выбіўка з формы* і інш.

Радзей сустракаюцца трохкампанентныя словазлучэнні з залежным прыметнікам назоўнік звязаны азначальнымі адносінамі, а з назоўнікам – аб'ектнымі. Залежны кампанент прыметнік знаходзіцца ў прэпазіцыі да галоўнага кампанента, а залежны назоўнік – у постпазіцыі. Тыпы сінтаксічнай сувязі – кіраванне і дапасаванне: *бясцэнтравае шліфаванне з падачай, халодная каліброўка пруткоў*.

Сярод чатырохкампанентных ёсць тэрміны з постпазіцыйным трохчленным азначэннем пры назоўніку: *рухавік з высокімі эксплуатацыйнымі характарыстыкамі, круг шліфавальны з шэлакавай звязкай*. Тэрміны-словазлучэнні з пяці ці больш кампанентаў у машынабудаўнічай тэрміналогіі з'яўляюцца непрадуктыўнымі. Падобныя складаныя найменні ўтвараюцца на базе двух- або трохчленных словазлучэнняў. Напрыклад: *станок для наразання зубоў спосабам кіравання* [2].

Лексіка ў галіне машынабудавання па паходжанні з'яўляецца неаднароднай і складаецца з розных пластоў спрадвечна беларускай лексікі і запазычаных слоў. Тэрміны ўсходнеславянскага паходжання з'яўляюцца нешматлікімі: назоўнікі – *лыжка, агонь, вежа*; прыметнікі – *цякучы, едкі, якасны*; дзеясловы – *кіпяціць, сячы*.

Па паходжанні беларускімі з'яўляюцца тэрміны розных паняццёвых катэгорый: працэсы, дзеянні, назвы асоб па прафесіі, прадметы (*працяжка, трэшчына, разліўка, рэзка, тачэнне, прашыўка, цясляр, станкаёмістасць, намотчык, абдзірка, абагрэў, выдзёўбванне, шасцярыя* і інш.).

Такім чынам, тэрэтычныя праблемы, звязаныя з тэрміналогіяй, прыцягваюць увагу многіх даследчыкаў: як спецыялістаў розных галін народнай гаспадаркі, так і лінгвістаў. Утварэнне новых тэрміналагічных падсістэм з'яўляецца следствам узнікнення новых галін навукі, вытворчасці, мастацтва.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія: фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянаванне / Л. А. Антанюк. – Мн.: Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.
2. Беларуская мова. Тэхнічная лексіка: вучэбны дапаможнік для студэнтаў тэхнічных спецыяльнасцей / Н. В. Гаўрош [і інш.]; пад рэд. Н. В. Гаўрош. – Мн.: БНТУ, 2015. – 110 с.
3. Лупачоў, В. Р. Руска-беларускі слоўнік па машынабудаванні / В. Р. Лупачоў, В. І. Рагаўцоў. – Мн.: Веды, 1998. – 136 с.